

МЕТАМОРФОЗИ КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН: ВІД ВБИВСТВА ДО ПОШАНИ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Коваль Т.В.

*Україна, м.Житомир,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Проанализировано отношение к старикам в славянской культуре. Выявлена трансформация культа предков от ритуала убийства стариков до почитания людей преклонного возраста.

Розгляд проблем старості та старіння людини, причин страху старості насамперед вимагає, на наш погляд, філософсько-культурологічного підходу. Зокрема, важливим є виокремлення характерних рис ставлення слов'янських спільнот до старості та людей похилого віку як в діахронії, так і, відповідно, в кожному культурному середовищі.

При розгляді культурних регіонів будемо спиратися на наукові розвідки Л.Т. Левчук, В.С. Гриценко, В.В. Єфименка та інших, якими виокремлюються не шість регіонів (за класифікацією ЮНЕСКО), а вісім: арабо-мусульманський культурний регіон, далекосхідний культурний регіон, культуру Індії, африканський культурний регіон, культуру Латинської Америки, Європейський культурний регіон, культуру Північноамериканського регіону і культуру слов'ян.

Як зазначив Д.Ю. Кучерюк: "... поетика й семантика слов'янських міфів, легенд і вірувань відкриває завісу над реальними почуттями, способом мислення та уявлення про чинність моральних законів, характери й типи поведінки [1, с.456]". Отже, саме у міфах, легендах та приказках, як у засобах відображення дійсності, можна прослідкувати ставлення до людей похилого віку з боку соціуму протягом різних періодів становлення слов'янської культури.

С.О. Токарев зауважує, що для слов'ян характерним був сімейно-родовий культ предків. Крім того, передусім східні слов'яни виокремлювали мерців "чистих" і "нечистих" ("нечистих" – тих, хто помер завчасно або насильницькою смертю – боялися, а у вшануванні "чистих" мерців – тих, хто від хвороби або старості помер – і на цих засадах втілювався сімейно-родовий культ предків [2, с.197]. Тому можна припустити, що для слов'ян важливим та останнім етапом життя була старість.

Та все ж ставлення до людей похилого віку у слов'ян у різний час було різним. На це звернуто увагу у ґрунтовному історико-етнографічному дослідженні дохристиянських вірувань слов'ян Н.М. Велецької. Зокрема, науковець розглядає притчу про приречення звичаєвим правом на смерть людей похилого віку. Застосовуючи метод історичної реконструкції, нею прослідковано відмирання ритуалу вбивства людей похилого віку. Так, Н.М. Велецька зауважує: "В усній слов'янській прозі структура сюжету про припинення передчасної зупинки життя в старості має два основних різновиди: а) казкова обробка з тенденцією до притчі; б) коротка редакція сюжетної схеми переказу, що майже втратила художню обробку образів і ситуацій [3, с.46]".

Вкажемо, що сюжет переказів зводиться, фактично, до того, що за звичаєм громада вимагає від сина позбавитись від старого батька, який вже не приносить ніякої користі на погляд її

членів. Засоби є різні: від "саджання на лубок", кидання в яр, відведення в ущелину до нанесення смертельного удару по короваю хліба, яким накрита голова старої людини. Але колись до якогось сина прийшло усвідомлення того, що на схилі літ його чекає така ж доля, і він постає проти вимоги громади, забираючи батька назад додому. Показово, що незважаючи на прийняття християнства, відомості про ритуал вбивства людей похилого віку (бо їх вважали баластом для громади) дійшли й до наших днів. І тому можна говорити про неусвідомлений чи приглушений страх старості у культурі слов'ян. Згодом же старих людей почали шанувати за їх мудрість, навіть з'явилося явище геронтократії (влади старих).

З культом предків, як вважає Н.М. Велецька, пов'язаний ще один ритуал: потоплення людей похилого віку у зв'язку з неврожаями. Поясненням цього є послання "вісників" від громади до предків-покровителів або й позбавлення їх як баласту [3, с.41].

Прослідкувати зміну ставлення до людей похилого віку у культурі слов'ян можна, на наш погляд, і за прислів'ями та приказками. Звернемось до збірки прислів'їв Володимира Даля, тут можна зафіксувати негативне ставлення до людей похилого віку: "Через старих і молодим життя нема [4, с.444]" або пошани до людей похилого віку: "Молодий на битву, а старий на думу. Сам старий, а душа молода. Сивина в бороду – розум в голову [4, с.442]".

Аналізуючи наведені факти, можна твердити: залежно від ставлення у суспільстві (громаді) до незахищених верств (дітей, людей похилого віку) можна говорити про рівень його розвитку її моральності і ступеня добробуту. Зокрема, вбивство старих людей характерне для архаїчних культур. Ритуал вбивства людей похилого віку у слов'янській культурі видається дещо рудиментарним, оскільки є відображенням лише у фольклорі.

Відтак розглянемо культ поваги до людей похилого віку. Для цього звернемось до літературної пам'ятки українського народу дохристиянського періоду – "Велесової книги". Вона описує не лише історію становлення Київської Русі, але й прадавні традиції українського народу, який належить до слов'янського культурного регіону. Про поклоніння предкам зазначено: "В той день огнищани ходили на полювання і приносили дичину старотцям, які ділили тую решті людей [5, с.23–24]". Цінування досвіду, життєвої мудрості відображено у таких рядках: "А старших у роді обирали за князів, якими од часів старих називали все наших отців [5, с.37]". Крім управління громадою люди похилого віку мали й інші обов'язки – були чаклунами, тобто володіли магічним знанням: "А ті роди мали старших і віча... Се рід усякий правився чаклуном, що жертви приносив. Всякий рід мав старого чаклуна, який іншим радогощі діяв [5, с.65]".

Отже, можемо стверджувати, що у культурній традиції слов'ян ставлення до людей похилого віку зазнало метаморфози від вбивства за архаїчного періоду до пошани у пізніший час.

Список джерел та літератури:

1. *Історія світової культури. Культурні регіони* / [Левчук Л.Т., Гриценко В.С., Єфименко В.В. та ін.; керівник авт. колективу Л.Т. Левчук]. — [3-тє вид., перероб. і доп.]. — К. : Либідь, 2000. — 520 с.

2. Токарев С.А. Религия в истории народов мира / С.А. Токарев; общ. ред. и предисл. А.Н. Красникова. — [5-е изд., испр. и доп.]. — М. : Республика, 2005. — 543 с. — (Библиотека:Наука, культура, религия).
3. Велецкая Н.Н. Символы славянского язычества / Н.Н. Велецкая. — М. : Вече, 2009. — 320 с. — (Тайны Земли Русской).
4. Даль В. Пословицы Русскаго народа: сборникъ: в 2 т. / Владимиръ Даль. — [2-е изд.]. — С.-Пб. — М.:Издание Книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1879.— Т.І. — 685 с.
5. Велесова книга / [ритм. пер. укр. мовою, дослідження та рецензії Б. Яценка]. — [2-е вид.]. — К. : Велес, 2008. — 160 с.